

OILA XUSUSIDA SHARQ MUTAFAKKIRLRINING FALSAFIY QARASHLARI

Ziyayeva Sojibi Shermirzayevna

Islom Karimov nomidagi TDTU Olmaliq filiali huzuridagi akademik litsey psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14911153>

Ma'lumki, nikohga va yaqin qarindoshlikka asoslangan axloqiy mas'uliyat, o'zaro qurmat, tushunish va mehr-muhabbat umumiyliigi bilan bog'langan kichik ijtimoiy guruh oila deyiladi.

Oila boshqa turdagi kichik guruhlardan o'zining bir qator jihatlari bilan ajralib turadi:

birinchidan, oila ko'p muddatga, ya'ni bir necha o'n yillar va ko'p yillarga mavjud bo'ladi;

ikkinchidan, oilada shaxslararo munosabatlarning bir necha turlari amalga oshadi, ya'ni milliy mafkuramizga oid ilk tushunchalar avvalo oila muhitida singadi va bu jarayon bobolar o'giti, ota ibрати, ona mehri orqali amalga oshadi. Bunda oilaviy munosabatlarda tarbiyaviy, psixologik, xissiy, moliyaviy, jinsiy va boshqa vazifalarning amalga oshirilishi kuzatiladi;

uchinchidan, oiladagi barcha munosabatlar zaminida yoki salbiy yoki ijobiy qoatlar yuzaga keladi, ya'ni oila a'zolaridan kimningdir kimgadir ta'siri oqibatida shaxs yoki yaxshi shakllanishi va komil inson darajasiga yetishi yoki tarbiyasi og'ir, xulqi buzuk odam bo'lib tarbiyalanishi mumkin.

Demak, jamiyat uchun nihoyatda ahamiyatli hisoblangan ota-ona va bola, er va xotin, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari bilan bog'liq bo'lgan muammolar aynan oila negizida yuzaga keladi. Shuning uchun ham qadim zamonlardan boshlab oila, undagi munosabatlar masalalari har bir davrning donishmand, olim, mutafakkirlari tomonidan o'rganilib kelinganligini va ularning qarashlarida bu masalalarning yoritilganligini kuzatamiz. Bu qarashlarni, fikrlarni sizning xukmingizga havola etish orqali oila, o'zaro munosabatlar muammolari bizning hayotimizda doimo muhim masalalar sirasiga kirishini qayd etamiz.

Inson va insoniy munosabatlar, shaxs va uning kamoloti muammolari uzoq asrlardan buyon jamiyatning eng ilg'or kishilari, olimlar, buyuk allomalar va donishmandlarning diqqat markazida asosiy masalalardan bo'lib kelgan. Sharqning buyuk allomalari hisoblangan Abu Nasr Farobiy, AbuRayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Mahmud Koshqariy, Kaykovus, Xotam Ibn Toy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Rizouddin Ibn Faxriddin, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Uvaysiy, Nodira, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi ko'plab olim va yozuvchilar bu masalalar yuzasidan o'zlarining durdona fikrlarini tarixda qoldirib ketganlarki, ular hozirgi zamon fani uchun ham katta ijtimoiy va mafkuraviy ahamiyatga egadir.

Ularning asarlarida oila va oilaviy munosabatlarga ham alohida e'tibor berilgan, shuning uchun biz yuqoridagi buyuk mutafakkirlarning ayrim pedagogik va psixologik qarashlari yoritilgan asarlarini taqlil etish orqali talabalarga mazkur muammolarning naqadar dolzarb ekanligini bayon etamiz.

Sharq mutaffakirlarining barchasini g'oyaviy jihatdan birlashtirgan asos shu bo'lganki, ular shaxs tarbiyasi va kamolotida oilaning, oilaviy tarbiyaning rolini yuqori qo'yishgan, ayniqsa, shaxsning aqliy va axloqiy kamolotida oilaning o'rni, ota-ona va yaqin kishilarning yo'naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifalariga alohida e'tibor berilgan. Ular faqat oiladagina rivojlanishi mumkin bo'lgan sifatlar - halollik, poklik, mardlik, so'zomollik, mehribonlik, xaqgo'ylik kabi qator fazilatlarni barcha sifatlardan yuqori qo'yishlari bilan birga insondagi insoniy munosabatlarda namoyon bo'ladigan yuksak fazilatlar avvalo ota-onadan bolaga o'tishi va ularning jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'siri kabi qimmatli fikrlar va bu boradagi amaliy ko'rsatmalarni o'z falsafiy, sosiologik va psixologik qarashlarida ifodalab berganlar.

Zardushtiylikning qadimiy kitobi - "Avesto" da oila muqaddas dargoh ekanligi, oila barqarorligida er va xotinning baravar mas'ulligi, farzand tarbiyasi to'g'risidagi fikrlar bayon etilgan. Oilaning tinch va farovon bo'lishi nimalarga bog'liq ekanligi haqida esa: "Porso, inson uy tiklab, olovga, oilasiga, xotin va farzandlariga o'rin ajratib bersa, uyida noz-ne'matlari muhayyo bo'lib, xotin va farzandlari farovon yashasa, uyida e'tiqod, sobit olovli alangali, boshqa narsalari ham mo'l-ko'l bo'lsa, o'sha manzil muhtaramdir",- deb yozilgan.

Shuningdek, unda ifodalangan oila va oilaviy munosabatlarga hamma rioya etishi lozim bo'lgan. Eng ahamiyatli jihati shundaki, unda er-xotinni o'zaro sodiq, g'amxo'r, mehribon bo'lishlari lozimligi va ayolning xaq-huquqi qimoya qilish o'sha davrda ham qonun darajasiga ko'tarilganligi ma'lumdir. Umuman olganda, zardushtiylik davridanoq oila masalalariga katta e'tibor qaratilgan bo'lib, bu esa oilaning jamiyatda tutgan o'rni va mavqeini mustahkamlash uchun azal davrlardanoq zamin yaratilganligini kuzatamiz.

Ma'lumki, Islom dinining muqaddas manbaalaridan bo'lmish qur'on va hadislarda ham odob-axloq, ayollarning turmushdagi o'rni va vazifalari, er va xotin o'rtasidagi munosabatlar, bolalar tarbiyasi, oila yuritish, nikoh va muhabbat masalalariga keng o'rin berilgan.

Quyida hadislar to'plamidan bir necha misollar keltiramiz:

"Tangri nazdida bandalarning eng yaxshisi o'z aqli-ayoliga foydasi ko'p tegadigan kishidir" /18-hadis/ , "Odamlar ichida xotin kishiga nisbatan haqlirog'i uning eridir.

Erkak kishiga nisbatan odamlarning haqlirog'i - bu uning onasidir" /34-hadis/; "Farzandlaringizni izzat-ikrom qilish bilan birga axloq-odobini ham yaxshilangiz" /38-hadis/; "Qachonki er o'z xotiniga va xotin o'z eriga qarashsa, Tangri ham ularga rahmat nazari bilan qaraydi, bordiyu kaftini kaftiga qo'ysa, barmoqlari orasidan gunohlari duv-duv to'kiladi" /44-hadis/; "Sizlarning har biringiz bamisoli cho'pondirsizlar va o'z qo'l ostingizdagilarga mas'uldirsizlar, Podshoh o'z fuqarolariga, er o'z ahli ayoliga, xotin erining uyiga, xodim o'z xo'jasi moliga, farzand o'z otasi mulkiga mas'uldir. Demak har birlaringiz mas'uldirsizlar" /116-hadis/; "Hech bir ota o'z farzandiga xulqu odobdan buyukroq meros berolmaydi, /136-hadis/.

Keltirilgan namunalardan ko'rinadiki, demak diniy manbalarda ham oilaning muqaddas ekanligi, erkak va ayollarning oila oldidagi burch va mas'uliyatlari, ota-onaning bola va o'z navbatida farzandning ota-onasi oldidagi vazifalari, urning xotiniga hurmat va e'zosi muqaddas qadriyatlar sifatida qaralgan ekan.

Agar xalq eposi va diniy risolalar odamlarda og'izdan-og'izga, avloddan-avlodga ko'chib saqlanib kelgan bo'lsa, xalqning eng donishmandlari va olimlari o'z qimmatli fikrlarini xalq an'analari tayangan holda o'z asarlarida yoritib, ularni kelgusi avlodlar uchun qoldirganlar, shunday faylasuf-olimlardan biri Abu Nasr Forobiydir. Uning inson kamoloti, baxti, ta'lim va tarbiyasi, umuman axloqi, dinga munosabati haqidagi qarashlari umumfalsafiy qarashlar va tushuntirishlardan iborat o'git bo'lib, axloq nazariyasini boyitdi. Uning ta'limotlarida keltirilishicha, haqiqiy baxt bir odamning boshqasiga nisbatan g'ayirliigi, zulmi yo'qolgandagina bo'ladi, oila a'zolarining bir-birlariga samimiy munosabatlari, mehru-oqibatlar esa ana shu oiladagi odamlarning baxtini tashkil qiladi. Bundan tashqari, har bir ota-onaning o'z farzandlari uchun birlamchi ustoz, yo'l ko'rsatuvchi ekanligi va aynan ular bolada ta'lim-tarbiyaga kerakli tayyorgarlik holatini shakllantirish ta'siriga ega ekanligi to'g'risidagi xulosalar mutafakkir qarashlarining hozirgi kunlar uchun ham naqadar ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi.

O'rta asrlarning buyuk arbobi, olim-ensiklopedist Abu Rayqon Beruniy /973-1048/ Forobiy qarashlari ta'sirida qator fanlar bobida o'z izini qoldirgan donishmanddir. Uning ko'pgina asarlarida inson odobi va axloqi xususidagi noyob fikrlar o'z ifodasini topgan, Mutaffakkir o'zining "Minerologiya", "Geodeziya", "Hindiston", "O'tgan avlodlar obidalar" nomli asarlarida inson shaxsi, uning kamoloti, aql-idroki, xalovat va lazzati, sabr-toqat va kamtarlik, go'zallik va did, poklik va xudbinlik kabi tushunchalarga inson ruqiyatining bilimdoni sifatida ta'rif bergan. U bunday yozadi: "Inson jamiyatda o'z qarindosh-urug'lari bilan birlashib olishga

majburdir, bundan maqsad bir-birini qo'llab-quvvatlash hamda har bir kishining ham o'zini, ham boshqalarini ta'minlash uchun ishlarni bajarishdir". (Minerologiya, 1966, 10-bet).

A.R.Beruniy "ozodalik va orastalik olijanoblikning o'zagi" bo'lishi kerakligini uqtiradi; insonning tashqi yoqimli qiyofasi bilan uning axloqiy qiyofasi o'rtasidagi bog'liqlik haqida gapirib, "tishni yuvib, ko'z va qovoqlarni toza tutish, ularga surma qo'yish, sochni esa zarur bo'lganda bo'yab, tirnoqlarni olib turish va silliqlash" inson salomatligi va ruhiy pokligining asosidir, deb ta'kidlaydi. Bu fikrlar hozirgi zamonda ham o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q, chunki oila a'zolarining, er-xotinning ushu ko'rsatmalarga amal qilishi oila totuvligining zaminlaridan biridir.

Axloq-odob egasi bo'lgan inson eng avvalo o'z yurish-turishi, muomala madaniyatida, hayot kechirishida, oila barqarorligida namuna bo'lishi kerakligi haqidagi fikrlari olimning oila etikasi bo'yicha ibratli qarashlaridan namunadir. "Inson o'z ehtiroslariga xukmron, ularni o'zgartirishga qodir, o'z jon va tanini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagudek narsalarga aylantirishga, uni ma'naviy shifokorlik bilan davolashga hamda asta-sekin, axloq haqidagi kitoblarda ko'rsatilgan usullar bilan illatlarni bartaraf etishga qodirdir".

Shunday qilib, Beruniy o'z ustozlari izidan borib, o'zining gumanistik umuminsoniy qarashlari bilan oila psixologiyasiga munosib hissasini qo'shdi. U insonlar o'rtasida o'zaro bir-birlarini tushunish, tenglik va boshqaruvda adolatni himoya qilib chiqdi-ki, bu qarashlar bizning davrimizda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Oilaviy munosabatlar va bu sohaga oid qarashlar tizimida Sharq mutaffakkirlaridan biri, butun Evropa xalqlari ham uning qomusiy bilimdonligini tan olgan alloma Abu Ali Ibn Sinodir /980-1037/. Buyuk olim sifatida u barcha hodisalarning ilmiy mohiyatini ochib berishga qarakat qilgan. Ibn Sinoning pedagogik va psixologik qarashlari ijtimoiy asosda qurilgan bo'lib, u bola tarbiyasida umuminsoniy tamoyilning qo'llanilishini yoqlab chiqqan va tarbiyachi ota-onalarga bolani qattiq tana jazosidan ko'ra, shaxsiy ibrat orqali tarbiyalash ma'qulligini uqtirgan.

Mutafakkirning qalamiga mansub bo'lgan "Donishnoma", "Risoi ishq", "Tib qonunlari", "Uy xo'jaligi" kabi qator asarlari O'rta Osiyo xalqlari axloq-odobi, psixologiyasi va tabobat olamida alohida o'rin tutgan yirik ilmiy tadqiqotlar hisoblanadi.

Axloqiy tarbiya masalalarida alloma oilaning o'rnini alohida ta'kidlagan. Oila va oilaviy munosabatlar masalasi uning "Tadbiri manzil" asarida alohida o'ziga xos tarzda bayon etilgan.

Oilaviy munosabatlarning turli tomonlarini yoritir ekan, Ibn Sino, avvalom bor oila boshlig'i oldiga qator talablarni qo'yadi.

Oila boshlig'i, deb yozadi u, ham nazariy, ham amaliy jihatdan oilada tarbiya masalalarini mukammal o'zlashtirmog'i lozim. Agar oila boshlig'i tajribasiz bo'lsa, u o'z a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi, oxir oqibat u yaxshi ijobiy natijalarga erisha olmaydi, yomon tarbiya nafaqat ushbu oila, balki qo'shnilarga, mahalla-kuyga ham yomon ta'sir qilishi mumkin.

REFERENCES

1. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. – М.: Класс, 2004.
2. Jalilova S.X., G'ayibova N.A. Umumiy psixodiagnostika. T.: -2017.
3. G'ayibova N.A. "O'smir sibling maqomining tengqurlari bilan bo'ladigan shaxslararo munosabatlarga ta'siri". Monografiya T.: -2016.
4. G'ayibova N.A. Oilada farzandlar o'zaro munosabatlarini o'rganish. Metodik qo'llanma. T.: 2014.-68 b.
5. Karabanova O.A. Psixologiya semeynykh otnosheniy i osnovy semeynogo konsulytirovaniya: Uchebnoe posobie. M.: Gardariki, 2005. 320 s.
6. Осипова А.А. Общая психокоррекция. Учеб. пособие. М.: СФЕРА, 2002 г. 510 с.